
Harry G. Frankfurt, *On Bullshit*, Princeton University Press, Princeton and Oxford 2005, 67 str.

Knjiga poznatog etičara, profesora emeritusa Harryja Frankfurta, *On Bullshit* vjerojatno je tijekom 2005. godine bila najveći filozofski hit u svijetu. Njegove ostale poznate knjige uključuju *The Reasons of Love, Necessity, Volition and Love* i *The Importance of What We Care About* (koje su uglavnom poznate etičarima i moralistima). Naime, radi se o knjižici koja u formatu otprilike 10 × 13 cm, na 67 stranica raspravlja pojavu “bullshita”. Tekst opsegom i strukturom nalikuje na velike tekstove analitičkog nasljeđa, a osobno mi nalikuje na poznati tekst G. E. Moorea “Dokaz izvanjskog svijeta”. Naime, sastoji se od tri cjeline: (1) formuliranja poteškoće (str. 1–3), analize pojma “bullshit” (str. 3–62) i pokušaja objašnjenja pojave (str. 62–67; podjela je moja i korisna je za čitanje teksta). Slična je, naime, struktura i navedenog Mooreova teksta. No prije nego što počnemo s prikazom tog djelca, korisno je pružiti napomenu o samoj riječi “bullshit” i njezinu prijevodu na hrvatski jezik.

Za pretpostaviti je da bi točan prijevod bio “muljanje”, jer se “bullshit” najčešće pojavljuje u procjenama naracija ili stavova o pojavama ili postupcima. Ipak, uz to, “bullshit” može biti ne samo o-naraciji ili o-stavu, nego i o samom postupanju ili djelovanju, ako ne i o stilu (primjerice u politici ili kulturi), te bi se kontekstualno ponekad moglo prevesti i kao “preseravanje”. Unatoč tome, kada se tiče i naracija i postupanja može se uporabiti bilo koja riječ.¹ Glavni, tj. drugi dio Frankfurtova teksta odgovara na pitanje “Što je preseravanje/muljanje?” i njime ćemo se baviti kasnije. Sada valja prikazati prvi i treći dio u kojima se rješava puno zanimljivije pitanje od same raščlambe pojma/pojave. Prva rečenica knjižice vrijedna je citiranja: “Jedno od najučestalijih svojstava naše kulture jest to da je u njoj toliko preseravanja. Svi to znaju i svatko od nas tomu pridonosi. Većina ljudi su vrlo uvjereni u svoju sposobnost prepoznavanja preseravanja i sposobnost izbjegavanja preseravanja kada im ga se pokušava *prodati*” (str. 1).

Dakle, autor uzima kao činjenicu da preseravanja ima i da ga ima puno. Frankfurt je sumnjičav s obzirom na posljednje, no ipak ga najviše brine to što o preseravanju ne posjedujemo teoriju. Nakon još dvije stranice on se odlučuje za istraživanje strukture pojma preseravanja. Ovdje preskačemo tu dugu analizu i okrećemo se posljednjem dijelu knjižice u kojem autor postavlja

¹ Riječ “bullshit” je vjerojatno začeta kao dio dijalekta, ali je postala dio engleskog jezika. Ipak, kako sama riječ niti njezina uporaba nije pretjerano pristojna tako niti hrvatski prijevod ne smije biti drugačiji. U tom smislu držim kako su riječi “muljanje” (koja je uvredljiva ako je ispravno uporabljena) i “preseravanje” (koja je uz uvredljivost i nepristojna) sasvim dobre kao prijevod ili prijedlozi prijevoda. Na raspravama o najboljem načinu prijevoda riječi “bullshit” na hrvatski jezik i o naravi preseravanja zahvaljujem Josipu Hrgoviću, Josipu Lukinu i Stanku Rih-taru. *A propos* riječi “bullshit” koja je sada i filozofska tema te se kao takva može odnositi i na samu filozofsku aktivnost treba spomenuti i riječ “bluff” u kontekstu poznate džepne edicije “blefskion” i to u značenju “blefiranja u” filozofiji ili drugim područjima.

još jedno zanimljivo pitanje i pruža zanimljiv odgovor, te nudi tri razloga za taj odgovor. "Zašto ima toliko muljanja/preseravanja? [...] Preseravanje je neizbježno uvijek kada okolnosti od osobe zahtijevaju govor o nečemu o čemu ne zna dovoljno ili baš ništa. Dakle, produkcija preseravanja je stimulirana uvijek kada obligacije ili dobre prilike osobe da govori o nečemu nadilaze njezina znanja činjenica koje su relevantne za temu govora" (str. 63).

(1) Ova diskrepancija je, drži Frankfurt, uobičajena u javnom životu u kojem su ljudi uglavnom bilo prisiljeni bilo skloni govoriti o stvarima o kojima ne znaju mnogo. Dakle, čini se da je preseravanje nužan sastavni dio ili učinak sudjelovanja u javnom životu. S obzirom na ovaj razlog, moglo bi se pomisliti kako Frankfurt pretpostavlja preoštru granicu između javnog i privatnog života, a nije poznato gdje je ta granica. Naime, čovjek može muljati i samoga sebe (samoobmanjivanje, racionalizacija i sl.), muljanje može postojati i među članovima obitelji, među prijateljima (čak i sam autor navodi pojmove kao što su "bull session" [muško preseravanje] i "hen session" [tzv. "trač partija"]), među suradnicima na poslu, te na koncu i u javnom društvenom, političkom, ekonomskom i napose kulturnom životu. No možemo zamisliti da muljanja nema kod pojedinaca, među članovima obitelji, prijateljima, ali ne i da ga nema u javnim sferama kao što su politika, ekonomija, industrija, kultura i sl. Ako je tako, onda je zahtjev za "iskrenošću", "poštenjem" i "izvornošću", ako su to uopće opreke preseravanju, u tim sferama zaista nerealan i pretjeran, ako čak i nije i dio samog muljanja i preseravanja. Pitanje je onda – što je uopće i je li moguća "javna etika" ili je ona nužno privatna stvar pojedinca? No vjerujem da Frankfurt možda i nije želio toliko zaoštriti raspravu.

(2) Drugi razlog kojim pisac potkrepljuje svoje mišljenje da preseravanja ima jako puno i da je neizbježno je sljedeći. Demokracija kao politički ustroj zahtijeva od svakog građanina posjedovanje mišljenja o svemu što je relevantno za politiku jedne države. Situacija će biti još gora kod onih građana koji drže da imaju posebnu dužnost kao savjesni moralni djelatelji procjenjivati događaje u cijelom svijetu (str. 64).

(3) Treći razlog, koji Frankfurt naziva "razlogom s dubljim izvorima" je sljedeći. On, naime, ima korijene u raznim oblicima skepticizma koji poriče naš pristup objektivnoj zbilji što pak rezultira time da ne možemo znati kako stvari stoje. Očita posljedica je ta da se moramo odati preseravanju. Posljedica ovog nedostatka povjerenja u objektivnost je napuštanje "ideala točnosti" u korist "ideala iskrenosti" što Frankfurt drži oprekom preseravanju. Dakle, ako nije moguće iznaći točnu reprezentaciju svijeta, jedino što preostaje jest osigurati poštenu reprezentaciju samoga sebe, dakle biti iskren prema samome sebi. No ovdje Frankfurt prigovara pišući kako je neprihvatljivo zamisliti da smo mi sami dobra mjerila točnosti dok ništa drugo u svijetu to nije niti može biti. Naime, kao svjesna bića mi postojimo samo u susretu s drugim bićima i ne možemo spoznati sebe ukoliko nismo spoznali druge stvari, a za to se tvrdi da je nemoguće te se stoga okrećemo iskrenosti prema samima

sebi. Ništa u iskustvu ne potvrđuje da je lakše spoznati sebe nego okolni svijet. To pak znači da činjenice o nama samima nemaju nikakvu prvotnost u odnosu na činjenice o svijetu, štoviše sami smo puno promjenjiviji i nestabilniji za razliku od ostatka svijeta, “te ukoliko je to slučaj, onda je i iskrenost sama po sebi također preseravanje” (str. 67).

S ovime je teško ne složiti se i na koncu prihvatiti Frankfurtov zaključak da preseravanja ima i da je ono nužnost života u suvremenom svijetu, društvima, kulturama i napose demokracijama. Ako je tako, onda su naši kulturni, socijalni i politički zahtjevi poput onih o “iskrenosti političara”, “nepreseravanju kulturnjaka” i “realizmu ekonomista” uglavnom neutemeljeni i nemamo nikakvo pravo navedenima prigovarati bilo kakav nemoral.

Okrenimo se sada glavnom, drugom dijelu autorove knjižice koji se sastoji od zanimljivih i iscrpnih analiza pojma i pojave muljanja/preseravanja. Ovaj drugi dio može se podijeliti na pet dijelova u kojima preko raznih izvora Frankfurt nastoji odrediti pojam muljanja/preseravanja: (1) preko značenja u oxfordskom rječniku engleskog jezika (str. 3–19), (2) preko Wittgensteinovih napomena i stavova (str. 19–34), (3) nastavak analize slučajeve iz rječnika (str. 35–44), (4) na primjeru pjesme Ezre Pounda (str. 44–56) i (5) na slučaju definicije laganja Aurelija Augustina iz njegova eseja *Laganje* (str. 56–62) [ova podjela je moja, dok je tekst cjelovit]. Kako je ovo prikaz i kritika Frankfurtove knjige nemam namjeru prepričavati sve te odjeljke, jer bi to bilo nepotrebno preseravanje (poput pregleda knjige na 25 stranica). Ipak, odabrat ću jedan dio za koji sam koliko-toliko kompetentan, a to je drugi dio koji govori o Wittgensteinu. Ovdje navodim Frankfurtova promišljanja jer Wittgensteina naprosto ne komentira, nego ga nastoji uvesti kao ravnopravnog sugovornika u svojoj raspravi koja je u srži kulturna i etička. Wittgensteina se u navedenom djelu navodi dva puta. Prvi navod je prema sjećanjima Normana Malcolma (*Recollections of Wittgenstein*, 1984: xiii) koji piše kako je Wittgenstein jednom kazao kako bi mu sljedeći stihovi Longfellowa mogli služiti kao *motto*.

In the elder days of art
Builders wrought with greatest care
Each minute and unseen part
For the Gods are everywhere.

U davnim vremenima umjetnosti
graditelji su gradili s posebnom brigom
svaki i najmanji i oku nevidljiv dio
jer bogovi su posvuda.

Smisao ovih stihova je jasan. Graditelji u prošlosti gradili su s velikom pažnjom i svakom dijelu su posvećivali jednako truda, pa čak i onim dijelovima koji su promatraču gotove građevine nevidljivi. Drugim riječima, nije bilo preseravanja i muljanja (potkradanja kupaca i kršenja pravila struke što je danas običaj u građevinaru). Očito je, dakle, da je Wittgenstein držao muljanje i preseravanje nečim elementarno lošim. Drugo mjesto na kojem citira Wittgensteina je prema sjećanju Fanije Pascal (F. Pascal *Wittgenstein, A Personal Memory*, u: Rhees, *Recollections*, 28–29, prema Frankfurt 2005, str. 25): “Bila sam na vađenju krajnika i nalazila sam se u bolnici ‘Evelyn Nursing

Home' osjećajući se teško. Wittgenstein me nazvao. Kazala sam 'Osjećam se kao pregaženi pas' [*like a dog that has been run over*]. On je reagirao s gađenjem: 'Ne znaš kako se osjeća pregaženi pas.'

Ovdje je također jasno – pod uvjetom da je to Wittgenstein kazao ozbiljno, a ne kao vic te da je Pascal to vjerno prenijela – da se radi o negativnom vrednovanju muljanja i preseravanja. No ne ulazeći detaljnije u Frankfurtovu zanimljivu analizu pojave muljanja i preseravanja koje na koncu suprotstavlja iskrenosti i tvrdi da je i ona također vrsta preseravanja, potrebno je postaviti jedno zanimljivo pitanje s obzirom na prvu dimenziju Wittgensteinove moralnosti, jer bjelodano je da je to snažno utjecalo i na njegov filozofski stav, prosudbu i argumentaciju. No takvih mjesta na kojima se Wittgenstein zalaže za odbacivanje i nemoralnost "preseravanja" ima mnogo i ona svjedoče o njegovoj osobnoj individualnoj etici određene čistoće i visokih ideala, kojima se istini zapravo rijetko približavao sluteći barem prema onome što znamo o njegovom životu. Tako primjerice u *Raznolikim primjedbama* (Blackwell, Oxford, 1998 [1937]: 37) imamo čak i snažniji primjer koji Frankfurt na žalost ne koristi: "Nitko o sebi ne može istinito kazati da je govno (*Dreck, filth*). Jer kad to kažem, tada to u jednom smislu može biti istinito; no ja sam ne mogu biti uvjeren u tu istinu: inače bih morao postati lud ili se promijeniti" ("Raznolike primjedbe", prijevod F. Grgića iz *Suvremena filozofija*, uredio D. Barbarić, Školska knjiga, Zagreb 1996).

Ovo se čini boljim primjerom od slučaja s Fanijom Pascal. Naime, ovdje se još bolje pokazuje da je po njegovu mišljenju preseravanje nemoralno. Dakle, pitanje bi se moglo postaviti možda na sljedeći način: svodi li se etički izbor "danas" na izbor između: (1) muljanja i/ili preseravanja (H. G. Frankfurt) i (2) pragmatičke etike, što znači etike mjerom aktualnog djelovanja i učinaka (etike kakve su zagovarali Dewey, Wittgenstein, Apel, Habermas i drugi)?

Ovdje je sasvim jasno što se želi pitati. No nije lako odgovoriti. Na prvi pogled i normativno govoreći, čini se kao da je muljanje i preseravanje nešto loše, iako svi razumijemo i prihvaćamo stav iza aforizma "bolje gram imidža, nego tona stvarnih sposobnosti". Ali ono je loše samo zato što se suprotstavlja stvarnosti ili izvornosti ili iskrenosti ili nečem drugom. Ovdje se prirodno postavljaju dva pitanja: (1) kako je moguće odgovoriti na pitanje – nije li i sama izvornost ili iskrenost također vrsta muljanja i preseravanja, te (2) kako znamo da muljanje i preseravanje nisu korisni za opstanak, tako reći *evolucijski dobri*? Ovdje ne želim ulaziti u raspravu o muljanju i preseravanju nego ću se naprosto složiti s Frankfurtovom analizom prema kojoj je i iskrenost i izvornost dio istog tog muljanja i preseravanja, a pretpostavit ću i to da je muljanje i preseravanje ne samo pogodno za opstanak, nego i moralno ispravno pod određenim okolnostima, jer je činjenica ne samo da se ponekad *odajemo* muljanju i preseravanju, nego je činjenica i to da nemuljanje i nepreseravanje pod određenim okolnostima, ako ne i u cijelim sferama života, držimo moralno ispravnim, naprosto stoga što proizvode više štete nego dobrobiti za one kojima se mulja i kojima se preserava, iako pragmatički go-

voreći time ipak ne proizvodimo svijet kakav bismo željeli, pod uvjetom da želimo svijet s manje muljanja i preseravanja. Na koncu valja kazati kako se u slučaju Frankfurtova *On Bullshit* radi o izvrsnom djelcu koje bez daljnjeg predstavlja majstorsko djelo analitičkog nasljeđa, a koje je pritom i zabavno i poučno.

Kristijan Krkač

Zagrebačka škola ekonomije i managementa
Jordanovac 110, 10000 Zagreb
kristijan.krkač@zsem.hr

Tony Coady i Michael O'Keefe, *Terorizam i pravednost*, preveo Neven Petrović, KruZak, Zagreb 2004, 200 str.

Jedan od datuma koji će dugo biti urezan u pamćenje ljudi bez obzira na kojoj strani svijeta živjeli jest 11. rujna 2001. Teroristički napad na teritoriju SAD-a prouzrokovao je val reakcija u svijetu, u rasponu od panike i straha do, ako ne odobravanja, a onda barem opravdavanja istih pozivanjem na američku vanjsku politiku.

Odras toga je i velik broj izdanja knjiga s tematikom terorizma, svjetskog poretka, islama, sukoba civilizacija, moći i terora koji se pojavio na policama knjižara i knjižnica. Od popularnih do znanstvenih, od aktivističkih do nihilističkih, sve te knjige imaju zajedničko ishodište – napad na WTC i Pentagon tog, po mnogima kobnog, datuma.

Jedna od takvih knjiga je i *Terorizam i pravednost* – zbirka radova filozofa, pravnika, politologa i stručnjaka za islam – nastala kao produkt znanstvenog skupa na Centru za primijenjenu filozofiju i javnu etiku Sveučilišta u Melbourneu, održanog u studenom 2001, koju u hrvatskom prijevodu nalazimo u izdanju KruZaka.

Za razliku od brojne popularne literature sličnih naslova, u ovoj knjizi autori se bave, kako je naznačeno u samom predgovoru, razmatranjem moralnih i konceptualnih pitanja – od same definicije terorizma (kako međunarodnog tako i državnog), moralnog statusa terorističkih akcija, preispitivanja opravdanja istih kao što su ideologija oslobođenja te ideja kolektivne odgovornosti, do pitanja o ispravnoj reakciji na terorizam i prikladnom međunarodnom sustavu koji bi se s njime trebao obračunati. Ono što autorima treba priznati je u svakom slučaju naglasak na pitanju same definicije terorizma, s obzirom na učestalo pogrešno ili preusko korištenje istog pojma u medijima i propagandi, kojem su izravno posvećena prva četiri poglavlja knjige.